

Алла ПРИЙМАК

МОВНІ СИГНАЛИ ЗВ'ЯЗНОСТІ ЩОДЕННИКОВОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЩОДЕННИКІВ Л.М. ТОЛСТОГО)

Дослідження тексту як засобу комунікації стало одним із провідних напрямків лінгвістичної теорії тексту (Р.Богранде, Т. ван Дейк, І.М. Колегаєва, Г.Г. Почепцов, Т.В. Радзівєвська, Л.В. Славгородська, Є.В. Сидоров, З.Я. Тураєва), оскільки саме в тексті інтегруються системна структурність мови, концепція образу автора, його інтенція [3: 106]. Перехресними моментами текстових та комунікативних підходів до нього є проблеми комунікативних ознак і категорій тексту, а також його інтенційності, ефективності, прагматичної ситуації, яку він моделює.

При розгляданні щоденникових текстів (ЩТ) Л.М. Толстого, які служили письменникові не лише для документальної фіксації фактів автобіографії, але й були засобом автокомунікації, що експлікує мовну особистість художника слова, такий підхід не менш актуальний. Адже на формування ЩТ повною мірою впливають як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні фактори. Серед останніх насамперед слід назвати індивідуальні особливості творця тексту, тому що в ЩТ, як, мабуть, ні в якому іншому, чітко видно авторську позицію, його відношення до зображуваного, прагматичну установку. Точка зору автора щоденників, відбиваючи його світогляд, складає основний комунікативний зміст тексту.

Щоденниковий текст – продукт мовленнєво-розумової діяльності, тому в ньому виявляються загальні закономірності побудови і функціонування тексту, серед яких у першу чергу зв'язність, цілісність, завершеність, інформативність, континуум, модальність, фонові знання.

Та, крім загальних, щоденниковий текст має й специфічні ознаки, оскільки автор, який є структурно-семантичним центром ЩТ, створює їх лише для себе. А це значить, що інформація закладається теж специфічно – без зайвих подробиць, лаконічно, іноді нестандартно, з урахуванням пресупозиції, фонових знань, якими абсолютно володіє тільки він. Зазначені особливості не можуть не впливати на структуру і мовне оформлення ЩТ.

Незважаючи на те, що ЩТ Л.М. Толстого суттєво відрізняються від його художніх текстів (хоча, відзначимо, що письменник досяг найвищої майстерності саме завдяки своїм особистим щоденникам і в буквальному значенні слова «виріс» із них), їхня структурно-семантична організація не є стандартною, однотипною, незважаючи на те, що багато тем, питань, які піднімаються автором у його щоденникових записах, – наскрізні. Це насам-

перед морально-етичні проблеми, теми самовиховання й удосконалення особистості, релігії, освіти, відношення до жінки та інші.

До найважливіших текстових категорій, так званих «базових категорій» [1: 13], усі зарубіжні та вітчизняні лінгвісти, які займаються проблемами тексту (Р.Богранде, В.О. Бухбіндер, Г.Вітте, І.Р. Гальперін, С.І. Гіндін, Т. ван Дейк, В.Дресслер, В.А. Кухаренко, Т.В. Матвєєва, Е.Д. Розанов, І.П. Севбо, З.Я. Тураєва, М.Хелідей), відносять зв'язність, яка «опосередковує розвиток теми», і цілісність, що «забезпечує інтеграцію тексту» [3: 215], а також показує «взаємозалежність елементів тексту за змістом і формою на різних рівнях їхньої співвіднесеності із системою мови і мовлення» [4: 58]. Причому засоби зв'язності вчені теж поділяють на лінгвістичні та екстралінгвістичні: «поряд із традиційними граматичними, виділяються логічні, образні, асоціативні, стилістичні, ритмікоутворюючі та ін. рівні зв'язності» [4: 59].

У нашій роботі зроблено спробу проаналізувати мовні засоби зв'язності ЩТ Л.М. Толстого, які у більшій або меншій мірі актуалізують прагматичні установки автора. Їх можна розділити на 3 групи: **лексичні** (повтори, синоніми, антоніми, однокорінні слова); **граматичні** (союзи, союзні слова, вказівні займенники, ступені порівняння, вставні слова); **синтаксичні** (порядок слів, синтаксичний паралелізм, еліпсис, питальні речення).

Очевидно, що не всі названі засоби зв'язності «працюють» у тексті одночасно – вони підбираються автором залежно від теми, мети, логіки і стилю викладення матеріалу, відповідних емоцій та багатьох інших факторів. Зазначимо також, що при усьому різноманітті мовних засобів зв'язності ЩТ Л.М. Толстого, явна перевага яких-небудь одних сигналів над іншими не спостерігається.

Досить широко використовує автор повтори – однокорінні, дослівні, часткові, розгорнуті та ін. Вони, зв'язуючи речення в єдиний текст, допомагають акцентувати увагу на головному, виразити суб'єктивну модальність, авторські емоції й оцінки. Повтори в ЩТ Л.М. Толстого рідко носять випадковий характер. Конкретні, часткові функції повтору в різних щоденникових текстах різні, але найчастіше вони семантично і формально поєднують контактну й дистантно розташовані речення навколо визначеної думки, ідеї, проблеми.

Порівн.: 1) «...если верить в то, что цель и обязанность человека есть служение ближнему, то надо и доходить до того, как **служить** ближнему, – надо выработать правила, как нам ... **служить**? А чтобы нам ... **служить**, надо прежде всего перестать требовать **службы** от **ближних**. Странно кажется, но первое, что нам надо делать, – это ... **служить** себе. Топить печи, приносить воду, варить обед, мыть посуду и т.п. Мы этим начнем **служить** другим». (4 апреля 1884 г.)

2) «...**жизнь** моя...и всех людей становится **духовнее** с годами. Тоже совершается и с **жизнью** всего человечества. В этом сущность и смысл **жизни** всей и всякой, и потому смысл моей **жизни** опять только в этом

одухотворенни еє. Сознавая это и делая это, знаешь, что делаешь предназначенное тебе дело: сам одухотворяешься и своей жизнью хоть сколько-нибудь содействуешь общему одухотворению – совершенствованию». (3 апреля 1910 г.)

3) *«Нам дано одно, но зато неотъемлемое благо любви. Только любви, и все радость... А мы ищем блага во всем, только не в любви. А это искание его в богатстве, власти, славе, исключительной любви – все это, мало того, что не дает блага, но наверное лишает его».* (21 июня 1910 г.)

Рідше показниками зв'язності тексту виступають синоніми, антонімічні опозиції (у тому числі й контекстуальні). Скріплюючи текст усередині композиційної рамки, вони, як і повтори, допомагають у вираженні основної думки ЩТ.

Порівн.: 1) *«Ум возникает только из смирения. Глупость же – только из самомнения. Как бы сильны ни были умственные способности, смиренный человек всегда недоволен – ищет; самоуверенный думает, что все знает и не углубляется».* (8 августа 1907 г.)

2) *«Ничем лучше нельзя узнать, идешь ли вперед в чем бы то ни было, – как попробовать себя в прежнем образе действий. Чтобы узнать, выросли ли нет, надо стать под старую мерку».* (17 апреля 1851 г.)

3) *«Я собою почти доволен; исключая того, что я это время как-то пуст. Нет мыслей; ежели и есть, то они мне кажутся до того ничтожными...»* (4 июля 1851 г.)

4) *«Дурно для меня то, что дурно для других. Хорошо для меня то, что хорошо для других. Вот что всегда говорит совесть».* (29 июня 1852 г.)

Серед граматичних засобів зв'язності ЩТ Л.М. Толстого широко представлені займенники. Як відомо, вони виконують анафоричну функцію, а значить є скріпами тексту. Адже в самому терміні «займенник» закладено вихідну функцію цієї частини мови – заміщення імені. Таким чином, замінивши займенниками названі раніше особи, факти, події і т.п., автор може логічно продовжити свою думку в наступних реченнях.

Порівн.: 1) *«Как я еще далек от чуть-чуть порядочного, как плох. Сейчас пишу это и спрашиваю себя: и это пишу я не для тех, кто будет читать этот дневник? Пожалуй, отчасти».* (3 декабря 1880 г.)

2) *«Все больше и больше почти физически страдаю от неравенства: богатства, излишеств нашей жизни среди нищеты; и не могу уменьшить этого неравенства. В этом тайный трагизм моей жизни».* (10 июня 1907 г.)

3) *«Редко встречал человека, более меня одаренного всеми пороками... Благодарю Бога за то, что я знаю это, видел и вижу в себе всю эту мерзость и все-таки борюсь с нею. Этим и объясняется успех моих писаний».* (7 августа 1910 г.)

У ЩТ Л.М. Толстого структурний та смисловий зв'язок між реченнями нерідко оформлено за допомогою союзів. Причому, чим «менше видимий логічний зв'язок частин, що приєднуються, тим відповідальніша роль союзу, який додає єдність висловлюванню» [2: 39].

Порівн.: 1) «План моего романа, кажется, достаточно созрел. **Ежели** теперь я не примусь за него, то, значит, я несправимо ленив». (19 септября 1852 г.)

2) «Тицеславия я так боялся и так презираю, что не надеюсь, чтобы удовлетворение его доставило мне какое-нибудь удовольствие. А надо надеяться на это...» (29 марта 1852 г.)

3) «Кто-то сказал, что признак правды есть ясность. **Хотя** можно спорить против этого, все-таки ясность останется лучшим признаком, и всегда нужно верить им свои изменения». (29 июня 1852 г.)

4) «Один из главных...моих пороков есть ложь. Побудительная причина...– хвастовство, желание выказать себя с выгодной точки. **Поэтому**...даю себе правило: как только почувствуешь цекотание самолюбия... одумайся». (19-22 ноября 1852 г.)

Улюбленим засобом зв'язності у щоденникових текстах письменника є ступені порівняння прикметників, прислівників, слів категорії стану. Як правило, речення, що містять зазначені граматичні форми, є сильними актуалізаторами авторської інтенції, його емоцій та різних оцінок.

Порівн.: 1) «Справедливость есть крайняя мера добродетели, к которой обязан всякий. **Выше** её – ступени к совершенству, **ниже** – порок». (2 июля 1852 г.)

2) «Зачем деньги, дурацкая литературная известность. **Лучше** с убеждением и увлечением писать хорошую и полезную вещь». (11 декабря 1852 г.)

3) «Болезнь моя...доказала мне, до какой степени я испортился. Чем **выше** я становлюсь в общественном мнении, тем **ниже** я становлюсь в собственном...» (15 июня 1854 г.)

Вставні слова, словосполучення, речення, за допомогою яких здійснюється модальна та емоційно-експресивна оцінка повідомлення, викладеного у тому чи іншому щоденниковому тексті, одночасно є його семантичним і формальним засобом зв'язку. А оскільки «побічною функцією багатьох модальних слів є союзна [6:81], то вони – «один із засобів, характерних саме для зв'язку між самостійними реченнями» [5: 103].

Порівн.: 1) «Любовь, дружба! Невольно и эти два чувства я принимаю за увлечение...Разве они доставляли мне счастье? А **может быть**, я только был несчастлив». (29 марта 1852 г.)

2) «Был у брата, пробовал писать, не идет. **Видно**, прошло время для меня переливать из пустого в порожнее». (28 ноября 1852 г.)

3) «Писал много. **Кажется**, будет хорошо». (3 декабря 1852 г.)

Найважливішою синтаксичною скріпою ЩТ Л.М. Толстого виступає інвертований порядок слів. Його логіко-сполучна функція очевидна – на початок речення ставляться слова, що семантично і / чи формально зв'язують висловлювання з попереднім. Порядок слів виступає й в емфатичній функції, коли на перше місце ставиться те, що найбільш важливо, емоційно. Таким чином, «слово чи словосполучення, висунуте

вперед завдяки інверсії, ... одержує особливий наголос і, не змінюючи своєї синтаксичної функції, лексичного та граматичного значення, набуває додаткового сенсу та емоційну значимість» [2: 62].

Порівн.: 1) «*Большой переворот сделался во мне в это время ... Перестал я делать испанские замки и планы, для исполнения которых недостает никаких сил человеческих*». (8 декабрия 1850 г.)

2) «*28-го минуло мне 23 года. Много рассчитывал я на эту эпоху, но к несчастью, я остаюсь все тем же...*» (4 сентябрия 1851 г.)

3) «*Я никогда не был влюблен в женщину. Одно сильное чувство, похожее на любовь я испытал только, когда мне было 13 или 14 лет*». (29 ноября 1851 г.)

За твердженням Г.Я. Солганика, основний спосіб зв'язку між реченнями тексту – їхня структурна співвіднесеність [5: 140]. У ЩГ Л.М. Толстого, поряд з ланцюговим, досить широко використовується зв'язок паралельний. Синтаксичний паралелізм, «як кожний повтор, інтенсифікує висловлювання, сприяє його ритмізації» [2: 57].

Порівн.: 1) «*Перемена в образе жизни должна произойти... Начну ли я рассуждать, глядя на природу, я вижу, что все в ней постоянно развивается... Стану ли я рассуждать, глядя на историю, я вижу, что весь род человеческий постоянно стремился к достижению этой цели... Стану ли я рассуждать, глядя на историю философии, найду, что... цель жизни человека есть развитие человечества...*» (17 апреля 1847 г.)

2) «*Ни в чем у меня нет последовательности и постоянства. Будь у меня последовательность в тщеславном направлении, я бы успел в службе...; будь я последователен в добродетельном направлении... я бы мог презирать свои неудачи... Будь я последователен в своей страстности к женщинам, я бы имел успех и воспоминания...*» (25 июня 1853 г.)

3) «*Если сердиться на людей, то подумай не оттого ли, что сам плох. Если сердиться на животных, то ... плохота в тебе. Если же сердиться на вещи, то знай, что все в тебе и надо взять себя в руки*». (10 апреля 1910 г.)

Міцно скріплюють ЩГ Л.М. Толстого в структурно-сміслові цілі питальні речення. Введені в тканину тексту, вони не тільки цементують речення, але й активізують сприйняття інформації, спонукаючи до аналізу описаної ситуації, пошуку рішень, відповідей. У своїх щоденникових записях письменник найчастіше використовує не окремі речення, а питально-відповідні конструкції, які оформлено як аутодіалог. У ньому, як правило, прослідковується боротьба емоційного і раціонального, що насичує текст додатковою експресією та оцінністю.

Порівн.: 1) «*Опять принялся за этот дневник... Который уже это раз? Не полною. Все равно, может, опять брошу*». (14 июня 1850 г.)

2) «*Очень важное об искусстве: что такое красота? Красота – то, что мы любим. Не по хорошему мил, но по милу хороши*». (19 июня 1896 г.)

3) «*Еду от Чертковых... Вечер и красота, счастье, благо во всем. А в*

мире людей? Жадность, злоба, зависть, жестокость, похоть, разврат...» (19 июля 1896 г.)

4) *«Правда ли, что произведения искусства добываются усидчивым трудом? То, что мы называем произведением искусства – да. Но настоящее ли это искусство?»* (20 октября 1896 г.)

5) *«Никогда страдания не доходили до такой силы... Не могу прийти ни к какому решению. Не думать? Нельзя. Решить же ничего не могу».* (16 мая 1897 г.)

У нашій роботі ми зупинилися лише на деяких мовних сигналах зв'язності на фоні аналізу формальних кон'єкторів щоденникового тексту. Проте категорія глобальної зв'язності задіює, крім вербальної структури, і смислову сторону тексту, а також базується на його комунікативній сутності [3: 199]. Без урахування всіх рівнів зв'язності тексту інформаційний обмін, у кращому випадку, буде неповноцінним, у гіршому – взагалі неможливим.

1. Кожина М.Н. Стилистика научного текста (общие параметры). Ч. I. – Пермь, 1996. – 379 с.
2. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М., 1988. – 188 с.
3. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К., 2002. – 335 с.
4. Слухай Н.В. Художественный образ в аспекте лингвистики текста. – Симферополь, 2000. – 92 с.
5. Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. – М., 1973. – 212 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.М. Ярцевой. – М., 1990. – 683 с.
7. Толстой Л.Н. Собрание сочинений в 20-ти томах: – Тт. 19, 20. – М., 1965.